III

Cele d'intaiu biserici romanesti

Cele d'intaiu biserici ale Romanilor, din Tara-Romaneasca, din Moldova si din partile de peste munti, au fost cladite usor, din lemn. Cu biserici de acestea din lemn s'a facut toata slujba dumnezeiasca in satele si in cele cateva, foarte putine, targuri ale noastre, pana in veacul al XIV-lea.

Cum erau facute aceste biserici, se poate intelege dupa cele care s'au ridicat, tot din lemn, in vremuri mai noua sau dupa cele care din vechiu – se vorbeste une ori si de secolul al XIV-lea – s'au pastrat in vestul Ardealului. Asa, pana deunazi, biserica romaneasca din Bistrita in Ardeal era de lemn, si ea n'a fost daramata cand s'a capatat, din piatra trainica, frumosul lacas de astazi, ci s'a stramutat intr'un sat din apropiere, unde poate sa mai traiasca multa vreme sau sa treaca in alt sat, mai sarac, mai sarac, care nu poate cladi. La Scheia, in Tinutul Vasluiului, se vede si astazi pe o inaltime o bisericuta de lemn in care se slujeste inca; e facuta trainic din stejar vechiu. Odata a fost pana la acest sat codrul cel mare al Capotestilor, si Vasile Lupu, Domnul Moldovei, gonit de Cazaci si de Tatari, cari strabateau tara in toate partile, s'a ascuns in acest desis de copaci, in anul 1650, si a stat acolo multa vreme, pe cand Doamna lui se inchisese in Cetatea Neamtului. Domnul insa nu putea sa petreaca atatea zile fara slujba dumnezeiasca, si de aceia s'a inceiat in pripa o biserica de lemn, care a ramas pe urma pentru sateni, dar pomelnicul incepe cu numele lui Vasile-Voda. Mesterul s'a indreptat in toate dupa cladirile de piatra si a pus astfel braie de lemn cioplit, ca si colacele de la celelalte biserici, iar, la feresti, in locul pietrei lustruite, a asezat un cadru de stejar bine netezit. O lucrare ca aceasta, daca s'ar drege ici si colo, ar putea sa mai tina o suta de ani.

O biserica de lemn destul de veche a fost aceia care s'a si chemat "dintr-un lemn", in judetul Valcea, dar astazi nu mai putem sti cum a fost alcatuita. Chiar Domnii cei d'intaiu, neavand lucratori de piatra sau material de caramida la indemana, au pus sa se lucreze din lemn biserici in care erau sa asculte slujba si sa se odihneasca dupa moarte. Asa ni se spune de cronicarii Costinesti din veacul al XVII-lea si al XVIII-lea despre o bisericuta de lemn a lui Dragos-Voda, cum ar fi astfel cel mai vechiu lacas domnesc din Moldova: " Inteles-am si noi din oameni batrani, lacuitori de aici din teara, cum se trage cuvantul din om in om ca o biserica de lemn, la Olovat, sa fie facuta de Dragos-Voda. Si acea biserica de lemn au mutat-o Stefan-Voda, de o au cladit la manastirea Putna, unde sta pana acum; iara pe locul bisericii de lemn, la Olovat, Stefan-Voda au zidit biserica de piatra".

Abia prin veacul al XIV-lea in Tra-Romaneasca, iar in Moldova prin al XV-lea, au inceput a se cladi biserici de zid, si anume de catre Domni. Nici boierii chiar n'aveau mijlocele si priceperea ce trebuiau ca sa inalte astfel de cladiri.

Tocmai prin veacul alXVI-lea au prins si acestia a zidi, dar nu biserici de mir pentru terani, ci propnite pentru dansii si manastiri. Satele au trait cu biserici de lemn pana prin veacul al XVII-lea. Numai in cei din urma trei sute de ani s'a parasit obiceiul de intrebuinta lemn pentru biserici. Boierii, mai ales in Moldova-de-sus, si chiar satenii

au inceput atunci a dura acele biserici mai trainice, care puteau sa tie pana la trei sute de ani chiar, si dintre care cele mai multe s'au pastrat- prefacute ori neprefacute- pana in zilele noastre.

Teutonii, cari se luptau pentru cruce, avand ca ocrotitoare pe Fecioara Maria, inaltau, pretitindeni unde ajungeau sa stapaneasca, biserici ale Maicii Domnului. O astfel de biserica, zidita din piatra, se facuse deci, cum am vazut, si la Campulung. Acesta a fost cel d'intaiu lacas de zid in toata Romanimea. In manastirea aceasta de piatra a Maicii Domnului locuiau calugari dominicani sau predicatori, cari pastrau moastele Sfantului Andrei Apostolul.

La 1655-6, nu se mai stia insa decat de locul *Cloasterului*, povestindu-se ca el fusese daruit Apusenilor da catre "Doamna lui Negru-Voda", sotia deci a Domnului aceluia din povesti pe care credinta poporului il punea la inceputul vietii neatarnate a Terii-Romanesti; calugarii franciscani se judecara vre-o cincizeci de ani cu orasenii din Campulung, cari nu voiau sa li-l dea in stapanire. Sulzer, autor din veacul al XVIII-lea, care a stat mult timp in tara, pe care o cunostea bine, a vazut numai, din aceasta zidire, pe care el o credea ca a fost "o manastire de maice", "un loc mare pe care acum creste iarba si in care se mai vad temeliile vecilor ziduri ale manastirii si bisericii, pe langa o cruce de piatra cazuta, cu o inscriptie latina, dar nu in litere gotice", si un trunchiu uscat, vestit odinioara ca facator de minuni. Pe vremea lui, singura piatra de marmant din *Cloaster*, a judetului Laurentiu din Capulung, capetenia orasului, se afla, cum se afla si astazi, inaintea altarului Sf. Iacob.

Cum a fost *cloasterul*, nu putem sti decat prin comparatie cu cladiri de prin aceiasi vreme care se afla pana astazi in Ardeal. Si in Brasov au stat Cavalerii Teutoni, si de la dansii trebuie sa-si traga primul inceput marea biserica de acolo, trecuta pe urma la slujba luterana: Biserica Neagra, precum ii zic Romanii brasoveni. E o inalta cladire, foarte incapatoare, cu paretii suptiri razimati pe contraforturi; ferestile sant destul de simple; turnul nu s'a putut ispravi; materialul ce s'a intrebuintat, e piatra de Carpati, poroasa, usoara de inegrit, deci si putin trainica. In proportii mult mai mici, asa trebuie sa fi fost biserica Teutonilor in orasul Campulungului.

La inceputul veacului al XIV-lea, cei d'intaiu stapanitori ramani au facut apoi biserici de zid in cele doua orase din vechea lor mostenire de pa plaiurile Tinutului de dincoace de Olt: Argesul si Campulungul.

Curtea Argesului era de sigur pe cea mai mare din inaltimile ce se intampina in aceste parti, de-asupra raului cu acelasi nume.. Dar locuinta domneasca nu se putea fara biserica, si astfel se claci biserica Sf. Niculae, numita, cu numele pe care-l poporul acestui sfant, San-Nicoara. Ea trebuie sa fi avut alt hram din vechime, cand era de lemn. Acel care o facu de piatra, e Nicolae Alexandru-Voda.

Aceasta biserica se pastreaza astazi ca ruina, slujba incetand inca de mult. Ii lipseste mai bine de jumatate a turnului, toata bolta si o parte din paretele din dreapta. Cat s'a pastrat insa, alcatuieste o cladire ce se poate intelege pe deplin.

Mesterul a intrebuintat o caramida tare, care alterneaza in straturi cu un ciment puternic in care sant prinsi bolovani rotunzi din albia raului. Din acest material s'a durat o biserica de 16 metri lungime si 8 metri latime, adeca o zidire destul de lunga, dar ingusta: proportiile erau in legatura cu scopul, pentru ca aici nu era sa vie teranimea de prin satele

care au format apoi orasul, ci numai Domnul, familia lui si cativa dregatori si slujbasi.. Ca si alte biserici ale Curtii, ea e intunecoasa: altarul primeste lumina printr'o ferestruica, iar credinciosii erau luminati prin ferestile turnului. Se facusera doua intrari: una pentru Curte in fata, alta pentru oamenii mai de jos, in dreapta. Podoabele lipsesc cu totul: altarul singur are muchi, si un rand de firide-I face un brau mai sus decat mijlocul lui. In totul privita, San-Nicoara n'are forma rasariteana a unei cruci, caci ii lipsesc ramurile, adeca boltiturile, din dreapta si din stanga, ale stranelor. In schimb, altarul are doua firide, la *proscomidie* si *diaconicon.*

Biserica are o singura incapere. Dar o a doua se gaseste alipita la dansa, de spre partea intrarii de capetenie, supt un puternic turn cu trei randuri, strabatut de trei feresti mari, in lung. Turnul acesta e incapator mai mult decat jumatate din biserica insasi. In el vor fi fost atarnate clopote, care nu se mai afla acum, dar menirea lui de capetenie era, fara indoiala, sa supravegheze si sa apere. Daca e insa asa, el nu putea sa strajuiasca si sa infrunte isolat, ci, ca si la manastirea din Campulung, la dreapta si la stanga lui, porniau inalte, trainice ziduri de locuinta, care erau in acelasi timp si platosa cetatii, pentru care scop le strabateau numai putine ferestuici inguste.

Tot asa se fac insa turnurile in Ardeal: acela prin care se intra in casa Sfatului dela Sibiiu are si el patru randuri de caramida si e strabatut in fiecare din ele printr'o ferestruie; jos, se afla acolo o bolta libera, pentru trecere, care la Arges a fost zidita si s'a facut astfel intrare la o biserica. Si forma de basilica a bisericii e luata din Ardeal, caci in Rasarit modelele de cladire erau altele.

Deci trebuie sa se admita ca Sin-Nicoara e o prefacere in caramida si ciment cu bolovani a vechii biserici de lemn din Curtea Argesului si ca atat biserica aceasta noua, cat si cetatea de zid, s'au facut prin mesteri din Ardeal, si anume din Sibiiu, la care se mergea prin pasul cel mai apropiat, Turnul-Rosu.

San-Nicoara e trecut de sigur prin cel putin o reparatie, caci niciuna din vechile noastre biserici n'a putut trai peste doua, trei sute de ani, fara sa fie dreasa. Dar la San-Nicoara nu s'a schimbat nimic. Numai cat, la reparatie, cetatea era in ruine, si ramasitele ei s'au inlaturat, lasand, pe dealul ce stapaneste micul oras, numai bisericuta si puternicul turn. Zugraveala e cu totul pierduta, iar mormintele ce trebuie sa fi fost aici, n'au lasat nicio urma mai insemnata.

Cand Patriarhul de Antiohia Macarie a calatorit prin terile noastre, la jumatatea veacului al XVII-lea, I s'a spus la Arges ca biserica cea mai veche e cea domneasca, al carii hram e tot Sfantul Nicolae. Aceasta biserica a scapat de intentiile de a o distruge ale lui Leconte de Noüy. De la San-Nicoara o vezi in vale cu garbova-i cupola centrala si unghiurile zidurilor ei. In aceasta biserica stateau mostele mucenicii Filofteia, taiata de tatal ei, pentru ca, la o vreme de foamete, impartia la saraci granele ascunse cu multa scumpatate de acest tiran. Tot acolo se pastra si o icoana a Maicii Domnului care se descoperise intr'un loc pe dealul unde s'a zidit apoi manastirea. O cronica a Terii-Romanesti, scrisa in veacul al XVIII-lea, arata insa ca Radu Negru ar fi facut la Arges "Curti" si "biserica, in carea, dupa moartea lui, s'au ingropat si i-au facut si statul de piatra, adeca chipul lui, care iaste in slona"- adeca pridvorul-"acei bisearici", ceia ce inseamna pitra infatisand un Domn pletos cu o cununita pe cap si cu hlamida pe umeri, care e azi la Museul de archeologie si istorie din Bucuresti.

De fapt, aceasta biserica a fost inaltata de Basarab-Voda, care poate fi privit, deci, drept cel d'intaiu printre Domnii cari au impodobit cu biserici pamantul terilor noastre.

Menita, nu atata pentru orasenii din Arges, cari erau putini, sau pentru satenii din imprejurimi, cat pentru ingroparea membrilor dinastiei, ea a dat la iveala, prin meritoasele silinti ale d-lui Virgil Draghiceanu, secretarul Comisiunii Monumentelor Istorice, insusi trupul ctitorului, cu acea caciula samanata cu perle si cu acea hlamida, de matasa rosie purtand crinul ungaro-angevin, iar la mijloc cu braul pe care-l inchide cheotoarea infatisand o "Leda" si pe crenele un cavaler cu doamna lui. Alte morminteau dat bratari si inele de aur. Planul bisericii n'are a face cu acela al zidirii de pe dealul cu cetatea, dar el seamana intru toate, si in asa chip in cat nu I se mai afla parechea in tot ce a cladit stramosii nostri, cu bisericile bizantine din provincie ale acestei epoce.

Intrarea nu se face pe laturе, ci in fata. Intaiu un pronaos, in care se afla morminte din veacul al XIX-lea, ale Bratienilor, iar dincolo, in partea stanga, pietre vechi, a caror inscriptie nu se mai poate intelege. Printr'o usa in zidul despartitor se trece in naosul intreit, taiat de doua linii de pilastri. Potrivit cu forma de cruce, pe care o vom gasi la cele mai multe din bisericile noastre, iar nu cu aceia fara umflaturi la strane care se intampla la San-Nicoara, sant aici abside strapunse sus si jos cu cate o ferestruica: absida altarului, in fund, e poligonala cu o singura ferestra, tocmai jos. Proscomidia si diaconicul iese puternic in afara, la dreapta si la stanga acestei abside. O cupola de turn, cu firide, lasa prin ferestile ai sa cada lumina in valuri asupra naosului mare. In stil mult mai simplu si mai saracacios fara podoabe, e ca biserica Theotokos din Constantinopol. Materialul nu e nici mai bun, nici mai rau decat la San-Nicoara: tot randuri rosii de caramida intre straturi palide de ciment cuprinzand bolovani vineti.

Dar ctitorul nu trai sa-si vada sfintit lacasul: zidirea si pregatirea lui par sa se fi traganat in tot cursul lungii Domnii a urmasilor acestuia, Nicolae Alexandru si apoi Vladislav sau Vlaicu-Voda; Radu, fiul lui Vladislav, avu insa o grija deosebita pentru biserica, si numele lui, pe langa care s'a adus acela al Negrului-Voda, fiindca biserica era foarte veche, e in stransa legatura cu aceasta biserica. Povestea spune pana astazi ca el a fost acel ce a adus aici moastele Sfintei Filofteia.

Nicolae Alexandru-Voda a dat inca si Campulungului o biserica. Aici trebuie sa fi fost si mai de mult intarituri in gura vaii, precum si o locuinta usoara pentru Domn, langa care se cuvenia sa aiba un mic lacas pentru rugaciunile sale. Statornicind forma ortodoxa a vietii crestine din tara sa, Domnul evlavios si harnic care a fost acest Nicolae Alexandru nu voi sa lase Apusenilor intaietatea la Campulung in ceia ce priveste marimea si caracterul bisericii. El facu biserica de zid, intr'o forma care va fi samanat cu a Bisericii Domnesti de la Arges. Ca si la San-Nicoara, el inalta aici un strasnic turn cu mai multe randuri, strabatute de cate o fereasta ingusta si impodobite cu firide frumoase. De la el pleaca apoi doua aripi de ziduri, care alcatuiau incunjurul cetatii celei noua de caramida tare. Boltile palatului domnesc corespund celor de la Arges.

Pe atunci resedinta Domnilor se mutase si la Campulung, si, astfel, Nicolae Alexandru se ingropa aici, in biserica sa. Dar lucrul urma si mai departe, asa incat sirul ctitorilor cuprinde si pe Radu, nepot de fiu al intemeietorului, si pe fiul acestuia chiar, Dan, in vremea caruia s'a mantuit deci zugraveala.